

Розділ 9. КЕРІВНИЙ СКЛАД КАРПАТСЬКОГО КРАЙОВОГО ПРОВОДУ ОУН (1945–1954): СТРУКТУРА, ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОБОВ'ЯЗКИ, СОЦІАЛЬНИЙ ПОРТРЕТ

Дослідження історії українського визвольного руху в умовах російсько-української війни та післявоєнного відновлення є важливою та необхідною складовою сучасних наукових студій. Особливої актуальності набирає вивчення кадрового складу і підготовка мартирологів, оскільки з'ясування кадрової наповненості Організації українських націоналістів (ОУН) створює підґрунтя для належного дослідження всіх інших аспектів її діяльності¹. Наявна низка проблем, головною з яких є відсутність широкого комплексу документації самої організації, тоді як інші джерела (спогади та документи радянських партійних і каральних органів) неповні та суперечливі. Відповідно, реконструкція кадрового складу керівних ланок підпілля, особливо середнього та низового рівнів, є достатньо складним завданням.

Адміністративно-територіальна та внутрішньо-організаційна структура

Згідно з адміністративно-територіальним поділом, прийнятим в ОУН до осені 1944 р., Організація українських націоналістів на Західноукраїнських землях (ЗУЗ) поділялася на Дрогобицьку, Львівську, Перемишльську, Станіславівську, Тернопільську, Буковинську і Закарпатську області. До складу кожної з них входило 2–4 округи, округу формували 2–5 повітів, ті, своєю чергою, містили декілька районів, що склалися з кількох підрайонів, які в окремих випадках ділилися на кущі; найнижчою структурною одиницею була станиця (одне містечко або село)².

Через недостатність керівних кадрів, надмірну кількість ланок управлінської вертикалі ОУН (розпорядження Проводу надходили до низових звен із запізненням) і кардинальну зміну ситуації в Західній Україні виникла необхідність оптимізувати організаційну структуру³. Рішення щодо реорганізації краю ЗУЗ було прийняте Проводом ОУН, імовірно, у листопаді 1944 р.⁴.

¹ Ільницький В. Дрогобицька округа ОУН: структура і керівний склад (1945–1952 рр.). Дрогобич: Вимір, 2009. 368 с.; Воєнна округа УПА «Буг». Документи і матеріали. 1944–1948. Кн. 1 / упоряд.: В. Мороз, О. Вовк. Київ; Торонто, 2009. 800 с. (Літопис УПА. Нова серія; т. 12). С. 590–656.

² Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). Ф. 13. Спр. 372. Т. 47. Арк. 11–12; Ф. 5. Спр. 67446. Арк. 33; Спр. 67447. Арк. 11–12, 27–28.

³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 56 (1953). Спр. 6. Т. 2. Арк. 203.

⁴ Мороз В. З листування членів Проводу ОУН (листопад 1944 – травень 1945). *Український визвольний рух*. Львів, 2007. 36. 10: До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. С. 43–44.

Реорганізація передбачала ліквідацію областей ОУН і створення замість них більших одиниць – країв. Повіти були замінені дещо більшими за розміром надрайонами. Всі підрайони ліквідовано, райони відтепер ділилися на куші, а вже ті об'єднували станиці. Керівникові ЗУЗ підпорядковано три краї: Карпатський, Львівський, Подільський⁵. Тож зі семи колишніх областей було утворено три краї. Так само зменшилася кількість адміністративних одиниць на рівні повіт–надрайон. Так вивільнилися кадри для інших ділянок праці, управлінська вертикаль складалася з шести ланок (край–округа–надрайон–район–куш–станція).

Упорядкування структури почалося ще в кінці 1944 р. і завершилося навесні 1945 р. Член крайового осередку пропаганди Ярослав Богдан – «Рамзенко» зазначав, що в березні 1945 р. обласний провідник Ярослав Мельник – «Роберт» повідомив про утворення на базі Станіславівської області ОУН Карпатського краю ОУН⁶.

Створення нових адміністративних одиниць відбувалося на основі попередньої структури. Обласний провід ОУН Станіславівщини становив основу крайового проводу, також були проводи інших областей та округ: Буковинської, Дрогобицької, Закарпатської, Калуської, Коломийської і Станіславівської. За схожою схемою повіти і райони (старі) реорганізовано в надрайони та райони (нові). Найнижчою адміністративно-територіальною одиницею залишилася станиця. Кілька станиць (залежно від площі, кількості членів і симпатиків) формували куш, їх у районі налічувалося від двох до шести⁷. З часом через брак кадрів станичні організації зникали, а окремі підпільники підпорядковувалися безпосередньо кущовому провідникові ОУН⁸. До кущового проводу належали: провідник, господарчий, пропагандист, військовик, який переважно командував самооборонним кущовим відділом (СКВ). До куща належали всі оунівці на цій території.

До складу новоствореного Карпатського краю ввійшла територія Дрогобицької (без Комарнівського, Крукеницького, Медиківського, Миколаївського, Мостиського, Новострілищанського, Рудківського, Судовишнянського, Ходорівського районів), Станіславівської (без Більшовцівського, Букачівського, Бурштинського, Рогатинського районів), Чернівецької і Закарпатської областей УРСР⁹. Загалом, в областях, які ввійшли до Карпатського краю, в 1944 р. існувало 7 округ і 24 повіти. Їх реорганізовано в 6 округ і 12 надрайонів.

Після такої зміни у містах збереглися міські організації ОУН (наприклад, Бориславська, Дрогобицька, Городенківська, Снятинська, Станіславівська)¹⁰. Проте 1946 р. міські організації почали ліквідувати¹¹. Це було пов'язано з тим, що їх набагато легше виявляв і знищував ворог.

Відповідно до структурного поділу у 1944 р., на Закарпатті мав бути Закарпатський край ОУН. Оскільки в 1942–1943 рр. угорська адміністрація заарештува-

⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 9. Арк. 17, 216.

⁶ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 36556. Арк. 36.

⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 1. Арк. 327; Т. 9. Арк. 17; Ф. 2-Н. Оп. 56 (1953). Спр. 6. Т. 2. Арк. 198–199; Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 4. Арк. 152; Ф. 5. Спр. 445. Т. 1. Арк. 140.

⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 9. Арк. 217.

⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 171; Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 4. Арк. 347; Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 4. Арк. 152; Ф. 13. Спр. 372. Т. 9. Арк. 17.

¹⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 224.

¹¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 238.

ла майже весь керівний і рядовий склад, край перестав існувати, і на цій території перебували лише окремі члени ОУН, які не вели активної діяльності. Після того, як угорська адміністрація випустила з ув'язнення частину націоналістів, у листопаді 1944 р. Дмитро Бандусяк – «Лопата», як уповноважений від ЗУЗ, відновив Закарпатський провід ОУН (формально – як крайовий, фактично – як обласний)¹². Після цього навесні 1945 р. через реорганізацію підпілля тут було створено Закарпатську округу («Срібна», № 25), що входила до Карпатського краю ОУН. Її планований територіальний поділ невідомий, оскільки його не проводили.

Втрати керівного складу на Закарпатті були особливо відчутними, тому в 1947 р. керівництво Карпатського краю ліквідувало Закарпатську округу, а її територію розділило між прилеглими округами: Дрогобицькою (Закарпатський район ОУН), Калуською (Хустський надрайон ОУН) та Коломийською (Рахівський надрайон ОУН)¹³.

Знавала змін і площа Карпатського краю ОУН: у 1945 р. – 38,4 тис. кв. км, відповідно 1947 р. – 31,6; 1948 р. – 29,8; 1950 р. – 28,8 (табл. 1).

Таблиця 1

Площа краю та округ (тис. кв. км)

Округи	Рік			
	1945	1947	1948	1950
Буковинська	4,9	4,4	4,4	4,4
Коломийська	4,7	8,5	8,5	8,5
Станиславівська	4,2	4,2	4,2	4,2
Калуська	4	5,8	4	4
Дрогобицька	7,7	8,7	8,7	7,7
Закарпатська	12,9	–	–	–
Карпатський край	38,4	31,6	29,8	28,8

На кінець 1950 р. чисельність населення на території Карпатського краю становила 2,2 млн осіб. Зокрема, на території Буковинської округи мешкало 458 тис. осіб, Коломийської – 547, Станиславівської – 376, Калуської – 241, Дрогобицької – 601. Сусідній Львівський край ОУН тоді ж охоплював територію з населенням 1,45 млн осіб.

У травні 1945 р. Карпатський край ОУН мав 6 округ, 15 надрайонів, 60 районів (**Буковинська округа (Гірський (Вижниця) надрайон:** Вижниця, Путила; **Заставна:** Заставна, Кіцмань, Садгора; **Чернівці:** Вашківці, Глибока, Сторожинець, Чернівці); **Дрогобицька (Дрогобич:** Бориня, Борислав, Дрогобич, Дубляни, Підбуж, Турка; **Самбір:** Доброміль, Нижні Устрики, Самбір, Старий Самбір, Стрілки, Хирів; **Стрий:** Меденичі, Сколе, Славсько, Стрий); **Калуська (Долина:** Болехів, Вигода, Долина, Рожнятів; **Журавно:** Жидачів, Журавно; **Калуш:** Войнилів, Калуш, Перегінсько); **Коломийська (Городенка:** Гвіздець, Городенка, Заболотів, Снятин,

¹² Ситник О. УПА і Закарпаття. *Визвольний шлях*. 1998. Ч. 4. С. 457.

¹³ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67443. Т. 1. Арк. 149; Ф. 13. Спр. 398. Т. 13. Арк. 196; Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 9. Арк. 95; Спр. 14. Арк. 40; Оп. 99 (1954). Спр. 15. Арк. 218, 236; Оп. 60 (1953). Спр. 7. Т. 3. Арк. 212; Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 7. Арк. 250–251; Ф. 13. Спр. 398. Т. 13. Арк. 150.

Чернелиця; **Коломия**: Коломия, Коршів, Обертин, Печеніжин; **Косів**: Жаб'є, Косів, Кути, Яблунів); **Станиславівська (Надвірна**: Ланчин, Надвірна, Солотвина, Яремча; **Станиславів**: Богородчани, Галич, Лисець, Станиславів; **Товмач**: Єзупіль, Отинія, Тисмениця, Товмач)); на літо 1947 р. – 5 округ, 17 надрайонів, 59 районів (**Буковинська (Гірський (Вижниця)**: Вижниця, Путила; **Заставна**: Заставна, Кіцмань, Садгора; **Чернівці**: Вашківці, Глибока, Сторожинець, Чернівці); **Дрогобицька (Дрогобич**: Дрогобич, Дубляни, Меденичі, Підбуж; **Самбір**: Добромиль, Нижні Устрики, Самбір, Старий Самбір, Стрільки, Хирів; **Стрий**: Сколе, Стрий; **Турка***: Бориня, Славсько, Турка); **Калузька (Долина**: Болехів, Вигода, Долина; **Журавно**: Войнилів, Жидачів, Журавно; **Калуш**: Калуш, Перегінсько, Рожнятів); **Коломийська (Городенка**: Гвіздець, Городенка, Заболотів, Снятин, Чернелиця; **Коломия**: Коломия, Коршів, Обертин, Печеніжин; **Косів**: Жаб'є, Косів, Кути, Яблунів, Рахів); **Станиславівська (Надвірна**: Ланчин, Надвірна, Солотвина, Яремча; **Станиславів**: Богородчани, Галич, Лисець, Станиславів; **Товмач**: Єзупіль, Отинія, Тисмениця, Товмач)); на літо 1949 р. – 5 округ, 17 надрайонів, 57 районів; початок 1950 р. – 5 округ, 16 надрайонів, 53 райони; початок 1951 р. – 5 округ, 15 надрайонів, 51 район; початок 1952 р. – 4 округи, 10 надрайонів, 27 районів; початок 1953 р. – округа, 3 надрайони, 2 райони; початок 1954 р. – надрайон, район (див. табл. 2).

Таблиця 2

Кількість територіальних одиниць ОУН

Структурні одиниці	Роки									
	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954
Округа	6	6	6	5	5	5	5	4	1	–
Надрайон	15	15	16	17	17	16	15	10	3	1
Район	60	58	59	59	57	53	51	27	2	1

Таблиця 3

Кількість керівних кадрів ОУН (крайовий та окружні проводи)

Назви	Рік									
	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954
Провідник	81	79	81	81	79	74	71	38	5	1
Орг. референт	41	39	36	33	28	24	15	6	1	–
Референт пропаганди	59	69	67	67	65	58	36	14	2	1
Референт СБ	78	78	78	78	71	68	54	22	2	–
Господарчий референт	65	63	42	27	15	4	–	–	–	–
Військовий референт	32	14	7	3	3	–	–	–	–	–
Референт УЧХ	59	47	25	15	6	2	–	–	–	–

У 1951–1952 рр. були ліквідовані майже всі керівні члени крайового проводу, а також Буковинської, Коломийської та Станиславівської округ (див. табл. 3).

У грудні 1951 р. загинув крайовий провідник Ярослав Косарчин – «Байрак», у лютому 1952 р. – референт пропаганди крайового проводу Михайло Дяченко – «Гомін». Крайовий провідник Микола Твердохліб – «Грім» працював аж до загибелі 17 травня 1954 р.¹⁴. У травні 1954 р. не залишилося жодних членів крайових, окружних, надрайонних проводів ОУН. Тож саме травень 1954 р. вважаю часом припинення організованої збройної боротьби в Карпатському краї. Та й самі силові органи 19 травня 1954 р. оголосили про цілковиту ліквідацію збройного підпілля¹⁵.

Організаційні завдання та кадрове забезпечення

Крайовий провід ОУН Карпатського краю, як і проводи підлеглих територіальних одиниць (окружні, надрайонні, районні проводи ОУН), складався із провідника і референтур (відділів): організаційної, пропаганди, Служби безпеки (СБ), військової, господарчої, Українського Червоного Хреста (УЧХ) (на рівні крайового проводу ОУН референта УЧХ не було). До керівництва куща належали: кущовий провідник, масовий пропагандист, референт (інформатор) СБ, господарчий референт, командир СКВ (військовик)¹⁶. За браком кадрів не всі референтури діяли постійно і не всі були належно укомплектовані¹⁷. З часом окремі напрями ліквідовували, а їхні функції передоручали іншим референтурам. До керівництва станиці входили станичний та довірені особи, які виконували працю за дорученими напрямами.

Керівництво референтурами здійснювалося по вертикалі. Референт вищої ланки був діловим зверхником для референта нижчої. За якість праці відповідав провідник відповідної територіальної одиниці, якому підпорядковувалися всі референти. Керівник референтури одного напряму не мав права контролювати і давати розпорядження керівникові й працівникам інших референтур. Провідник, незалежно від того, яку організаційну структуру очолював, прирівнювався за статусом до референта, що належав до вищого рівня¹⁸.

Референти (керівники відділів) були членами крайового проводу ОУН. Із 1947 р. у джерелах зафіксовано існування «ширшого крайового проводу», до якого, крім крайового провідника і референтів, входили також провідники округ, що належали до Карпатського краю¹⁹. Нижче подано кадрове наповнення в розрізі функцій у крайовому проводі (провідник, референти), в його «вужчому» складі (без окружних провідників).

Провідник. Після проведеної у підпіллі реорганізації провідником новоствореного Карпатського крайового проводу ОУН став **Мельник Ярослав Миколайович – «Роберт» («Корнилов», «Влодко», «Якір», «Ф-24»)**, який до

¹⁴ Мороз В. Закінчення збройної боротьби ОУН і УПА на українських землях. *Визвольний шлях*. 2004. Кн. 8. С. 78; Зеленчук М. Поминальне свято в Карпатах. *Шлях Перемоги*. 2004. 2 червня. С. 15.

¹⁵ Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943–1959 / упоряд.: О. Вовк, І. Павленко, Ю. Черченко. Київ; Торонто, 2001. С. 555–556. (Літопис УПА. Нова серія; т. 3).

¹⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 1. Арк. 227.

¹⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 2. Арк. 35; Ф. 13. Спр. 372. Т. 6. Арк. 78.

¹⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 16. Арк. 193.

¹⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 87. Арк. 146–161; Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 37–39.

цього часу працював керівником Станиславівського обласного проводу ОУН²⁰. Про реорганізацію області у край свідчив колишній працівник крайового осередку пропаганди Ярослав Богдан: «При зустрічі із “Робертом” я дізнався, що на базі Станиславівського обласного проводу ОУН організований Крайовий провід ОУН, умовно названий Карпатський край. Крайовий провід був організований у такому складі: провідник Ярослав Мельник – “Роберт” і з ним його жінка – Антоніна Мельник – “Таня”, референт СБ Володимир Лівий – “Митар” і його боївка, референт пропаганди Володимир Тодорюк – “Тур”»²¹. В одному з підпільних документів зазначено, що крайовий провідник ОУН Карпатського краю створений 13 грудня 1944 р.²²

У зізнаннях Василь Чижевський повідомив: «Роберт середнього росту, стрункий, брюнет. Догори чесаний. Жонатий з Антоніною Король з Войнилова. Де його жінка перебуває, не знаю. Оповідав мені, що вродила йому дві дочки»²³. Підпілля у 1950 р. видало книжку про Ярослава Мельника, з такою його характеристикою: «Він стояв на грані – між тими безіменними і тими, що їх історія на пальцях вичислює. Хай відповідь і за те кремлівський змії, який убив його в розквіті життя, чи з нього не був би виріс новий Хмельницький, “новий Вашингтон” для України. Бо до самої хвилини смерті життя його записане такими самими, а чи й не золотішими сторінками, як і той сам відтинок життя шевченків і дентія саненароль, і пестелів-рильєвих, тих, що їх історія на пальцях вичислює, хмельницьких, лінкольнів, гарібальдів, вінкельрідів і мацініх»²⁴.

На посаді провідника Карпатського крайового проводу ОУН «Роберт» перебував до загибелі 1 листопада 1946 р. Заарештований слідчий рефертури СБ Карпатського крайового проводу ОУН Дмитро Ребрик – «Лиман» був використаний як провідник чекістсько-військової групи, привівши їх у ніч на 1 листопада 1946 р. у район лісового масиву гори Яворина Болехівського району Івано-Франківської області та показавши місце розташування криївки. Тоді разом із «Робертом» у бою загинуло 8 осіб: Іван Хомин – «Скала», технічний референт крайового проводу ОУН «Микола», машиністка Антоніна Король – «Таня», керівник охорони «Роберта» «Левко», колишній спецкур’єр Надвірнянського надрайонного проводу ОУН «Марійка», і 3 охоронці: Сильвестр Мушинець – «Богдан», «Мороз», «Тимко»²⁵.

²⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 169; Спр. 2. Арк. 22, 36; Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 5. Арк. 262; Оп. 56 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 90; Ф. 5. Спр. 67448. Т. 1. Арк. 66, 80; Ф. 6. Спр. 72362фп. Арк. 29; Спр. 372. Т. 1. Арк. 327; Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 226. Арк. 123; Каменярь А. Роберт (Ярослав Мельник). [Б. м.]: [б. в.], 1950. С. 7, 9, 12; Когут М. Герої не вмирають... Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2001. Кн. 1. С. 6; Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943–[19]49. Довідник. Нью-Йорк: [б. в.], 1994. С. 103.

²¹ Ішук О., Ніколаєва Н. Ярослав Богдан – «Всеволод Рамзенко». Торонто; Львів: Вид-во «Літопис УПА», 2011. 128 с. (Літопис УПА. Серія «Події і люди»; кн. 14). С. 18; ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 36556. Арк. 36–37; ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 226. Арк. 123.

²² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 4. Арк. 164; Ф. 13. Спр. 372. Т. 9. Арк. 39.

²³ Зізнання Демида (З.ВІІІ.47, год. 21,50). *Архів ЦДВР* (у стадії опрацювання). Арк. 18.

²⁴ Каменярь А. Роберт (Ярослав Мельник). [Б. м.]: [б. в.], 1950. С. 3.

²⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 112; Спр. 2. Арк. 71–72; Оп. 28 (1960). Т. 5. Арк. 388–389.

Після загибелі Ярослава Мельника – «Роберта», зважаючи на низку обставин, провідника одразу не призначили. На основі даних із Управління Міністерства державної безпеки (УМДБ) Дрогобицької області чекісти певний час вважали, що після загибелі «Роберта» крайовий провід ОУН очолив організаційний референт Зиновій Тершаковець – «Федір»²⁶. Це було б цілком логічно, якби не факт, що ще влітку 1946 р. З. Тершаковець був переведений у Львівський край ОУН на пост провідника.

Насправді ж обов'язки крайового провідника навесні–влітку 1947 р. виконував Микола Твердохліб – «Грім»²⁷. Про це він сам писав у листі до провідника Станиславівського окружного проводу ОУН Михайла Хмеля – «Всеволода» 5 травня 1947 р.: «... до цього часу ще невідомо, хто буде на місці славної пам'яті “Р”, а тому зі всіх питань звертайтеся до мене...»²⁸.

Нового крайового провідника призначили в першій половині літа 1947 р. Ним став крайовий командир УПА-Захід **Василь Сидор** – «Шелест», який того ж року був введений до складу Проводу ОУН та обраний головним суддею організації²⁹. Колишній командир Воєнної округи (ВО) «Говерля» та ВО «Маківка» Іван Белейович на слідстві зізнавався, що в липні 1947 р. «Шелест» повідомив йому про своє призначення провідником крайового проводу ОУН³⁰. Цікаві думки про це призначення наводить окружний провідник ОУН Рогатинщини Зиновій Благий, відповідаючи на припущення чекістів, що керівником крайового проводу став Василь Сидор. Він повідомив, що оскільки тоді відділи УПА були переважно розформовані, а «Шелест» якоїсь конкретної роботи не вів, то Провід поставив його для керівництва і контролю за діяльністю Карпатського краю. На питання чекістів, чи можна припустити, що «Шелеста» призначили провідником Карпатського крайового проводу ОУН, З. Благий відповів, що такої можливості не вбачає, оскільки це рішення означало різке пониження «Шелеста» і вдаряло по його авторитету. Провідником крайового проводу ОУН після смерті «Роберта», на його думку, був призначений, очевидно, один із підпільників, який до цього перебував у складі крайового проводу ОУН чи округи, набагато слабший за «Шелеста», а той надавав йому лише допомогу. Окрім цього, у зізнаннях Зиновій Благий називав прикмети В. Сидора: «Середнього зросту, нормальної статури, на лиці худий, на щоках постійний рум'янець, брнет, колір волосся і очей – чорний, губи складені у формі бантика ...»³¹. Дещо інший опис подає Василь Чижевський: «“Шелест” вважається непоганим військовим командиром, сміливий. Грицай, однак, вважав його вискочкою і хвальком. Його прикмети: років 36–37, високого зросту, худий, блондин, волосся злегка хвилясте, зачісує вверх, лице видовжене, риси обличчя дрібні, червонощокий»³². В інших зізнаннях В. Чижевський говорив:

²⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 79.

²⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 4. Арк. 164; Ф. 13. Спр. 372. Т. 9. Арк. 39.

²⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 412; Оп. 98 (1954). Спр. 13. Т. 1. Арк. 37.

²⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 398. Т. 13. Арк. 170; Спр. 376. Т. 20. Арк. 225 зв.; Ф. 65. С. 7443. Арк. 232.

³⁰ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67448. Т. 1. Арк. 127.

³¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 5. Арк. 264–266.

³² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 6. Арк. 38.

«Шелест високого зросту, худий, стрункий, блондин біля 35 літ. Спокійний, товариський. Жонатий з Надею Романів, яка була за кордоном, а тоді прийшла з Відня до нього ...»³³.

Василь Сидор залишався провідником аж до загибелі у квітні 1949 р., що підтверджується як документами підпілля, так і документами радянських репресивних органів³⁴. 6 березня 1949 р. у с. Сваричів Рожнятівського району Івано-Франківської області під час проведення спецоперації з розшуку і ліквідації референта СБ Крайового проводу ОУН «Дениса» у вбитого був вилучений папірець розміром 10 квадратних сантиметрів із нанесеною від руки картою місцевості з хрестиками і крапками, а також зазначеними цифрами 8 і 18. Після ретельного вивчення та перевірки по карті було виокремлено місцевість – район неіснуючого тепер хутора Рузярня і річки Петрос. На основі цього документа та деяких агентурних матеріалів, які повідомляли про те, що підпільники впродовж літа–осені 1948 р. заготовляли і транспортували у цей район продукти, було вирішено провести операцію з ретельним обшуком місцевості по річці Петрос, район хутора Рузярня, і потічку Яла. З 10 по 15 березня було розплановано операцію і створено оперативну групу у складі керівника заступника начальника Перегінського районного відділу (РВ) Міністерства державної безпеки (МДБ) старшого лейтенанта Сенькіна, старшого оперуповноваженого РВ МДБ лейтенанта Чукіна, командира взводу 7-ї стрілецької роти 215-го стрілецького полку лейтенанта Литвиненка і 14 солдатів. 6 квітня 1949 р. агент «Крук» через спеціального зв'язкового доніс, що на зазначеному місці перебуває іноземна група. Отримавши ці дані, 10 квітня заступник начальника РВ МДБ Сенькін виїхав у район хутора Підлюте-Кузьменець із метою перевірки інформації. 11 квітня 1949 р. Сенькін вийшов з оперативною групою в район хутора Рузярня і потоку Яла. Розшук продовжувався до 14 квітня. У цей день о 13:00 бійці групи, які конспіративно пересувалися лісом, почули шум пилки, а підійшовши ближче, побачили, як підпільники будували криївку з вікнами. Водночас відкрили вогонь, і розпочався бій, який тривав близько години. 16 квітня 1949 р. тіла вбитих підпільників доставили в УМДБ, піддали обробці та впізнанню. Серед вбитих були виявлені: крайовий провідник Василь Сидор – «Шелест» та його дружина Надія Романів – «Наталка» («Тирса») (архіваріус крайового проводу)³⁵. Після операції чекісти для того, щоб пересвідчитись у загибелі В. Сидора – «Шелеста», провели ідентифікацію та впізнання тіл, серед яких вдалося встановити 4 особи, а тіла двох не ідентифікували, тому було

³³ Зізнання Демида (3.VIII.47, год. 21,50). *Архів ЦДВР* (у стадії опрацювання). Арк. 18.

³⁴ Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки / авт. кол. О. Дарованець, В. Мороз, В. Муравський, М. Посівнич. 3-тє вид., доп. Київ: Українська видавнича спілка, 2007. С. 810; ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 28 (1960). Т. 6. Арк. 398; Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 421; Оп. 98 (1954). Спр. 13. Т. 1. Арк. 37; Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 5. Арк. 131, 269; Ф. 13. Спр. 372. Т. 6. Арк. 36.

³⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 5. Арк. 146–154, 269; Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 196–200; Оп. 28 (1960). Т. 5. Арк. 397–398; Т. 10. Арк. 298; Оп. 36 (1960). Спр. 7. Арк. 9, 48; Ф. 65. С. 7443. Арк. 76–80; 294–296.

зроблено їхні фотознімки³⁶. У впізнанні брали участь референт пропаганди Вигодського районного проводу ОУН Юліан Іваницький – «Скиталець» і Казієвич Богдан Михайлович³⁷.

Після загибелі Сидора Василя – «Шелеста» новим провідником став тодішній референт пропаганди крайового проводу **Степан Слободян – «Клим» («Єфрем»)**³⁸. Призначення здійснив член Проводу ОУН П. Федун – «Полтава» («Север») після наради в червні 1949 р.³⁹. Перебування на посаді «Єфрема» підтверджує також витяг із документа провідника Станиславівського окружного проводу ОУН, вбитого наприкінці листопада 1951 р.: «8 вересня 1950 року з Чорного лісу вийшов у гори. З 14 по 25 вересня здійснював перевірку роботи надрайонного проводу ОУН “Сулими”. 28 вересня зустрівся із “Гоміном” і пішли на нараду до Крайового провідника “Єфрема”»⁴⁰. Наприкінці 1949 р. основними місцями перебування «Єфрема» була гірсько-лісиста місцевість на стику Солотвинського, Перегінського і Надвірнянського районів, а також місцевості Сивуля, гора Висока і урочище «під Заплата»⁴¹. Він очолював провід аж до смерті 18 листопада 1950 р. у кривці на південний захід від с. Бережниця Калуського району Івано-Франківської області. Тоді загинуло 8 підпільників: крайовий провідник Степан Слободян – «Єфрем», його дружина Марія Німа – «Марта», референт СБ Калуського окружного проводу ОУН Прокопій Духович – «Дар», його охоронці Василь Камінський – «Голенко», Іван Юрків – «Кармелюк», Іван Морис – «Дуб», кущовий інформатор СБ Володимир Смух – «Ігор», тіло якого дуже обгоріло, тому його не вдалося ідентифікувати⁴².

Влітку 1951 р. Карпатський край очолив провідник Дрогобицького окружного проводу ОУН **Ярослав Косарчин – «Байрак»**⁴³. Його призначив П. Федун – «Полтава» тимчасовим виконуювачем обов’язків, пишучи про деталі в листі до Романа Кравчука – «Петра»: «З-поміж усіх членів ширшого к[райового] п[роводу] він єдиний ці обов’язки може виконувати. Його характеристика Вам відома з раніших даних. В орг[анізаційній] роботі він значно виробився. Я клясифікую його як к[райового] п[ровідника] середньої кляси. Вважаю, що з роботою буде справлятися. Зустріч з кимось із ще інших зверх[ників] була б д[уже] побажана»⁴⁴.

³⁶ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 198.

³⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 198–199.

³⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 36 (1960). Спр. 36. Арк. 65; Мизак Н. С. За тебе, свята Україно. За ліщицький повіт у визвольній боротьбі ОУН, УПА. Чернівці: Золоті литаври, 2002. Кн. 3. С. 147.

³⁹ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 36556. Арк. 42–43.

⁴⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 7. Арк. 223.

⁴¹ Там само. Т. 6. Арк. 215.

⁴² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 7. Арк. 248; Оп. 60 (1953). Спр. 3. Т. 5. Арк. 150–151; Оп. 28 (1960). Т. 16. Арк. 136–138; Т. 17. Арк. 14–15; Лесів С. Заходи по ліквідації провідника ОУН Карпатського краю – «Єфрема». URL: <http://museum-bandera.if.ua/main.php?m0prm=6&showItem=40>; Когут М. Герої не вмирають... Нарис, спогади. Калуш: «Артекс», 2003. Кн. 4. С. 24–25.

⁴³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 39 (1960). Спр. 9. Арк. 54; Ф. 13. Спр. 372. Т. 16. Арк. 273–275; Ф. 5. Спр. 445. Т. 1. Арк. 140; Спр. 36556. Арк. 154; Когут М. Повстанська доля Байрака. Дрогобич: «Відродження», 1999. 48 с.; Когут М. Герої не вмирають... Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2001. Кн. 1. С. 18; Когут М. Герої не вмирають... Калуш: «Артекс», 2002. Кн. 2. С. 7–9.

⁴⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 87. Арк. 146–161.

Варто зазначити, що, працюючи ще провідником Дрогобицького окружного проводу ОУН, Я. Косарчин – «Байрак» звертався з побажанням перейти на працю у Східну Україну (схема «Орлик»), однак П. Федун не хотів втрачати фахові кадри, про що писав: «Він – того округу провідний член, що в разі потреби міг би очолити край»⁴⁵. У тому ж листі «Полтава» зазначав, що це питання остаточно не вирішене, оскільки на той час ще не було відомо, наскільки «Байрак» буде потрібний у крайовому проводі. Працівник крайового осередку пропаганди та референт пропаганди Дрогобицького окружного проводу ОУН Ярослав Богдан на слідстві подавав опис Ярослава Косарчина: «Високого зросту, худорлявий, темний блондин, волосся зачісує назад, лице сухе»⁴⁶. Уже згадуваний В. Чижевський давав такий опис: «Пор. Козак високого росту, кріпкої будови. Бльондин, носить вуса. Добрий вояк. Здібний організатор. Перебуває все при відділах»⁴⁷.

На посаді крайового провідника ОУН Я. Косарчин працював всього декілька місяців, оскільки загинув 13 грудня 1951 р. у с. Сваричів Рожнятівського району⁴⁸. Туди привів його 7 грудня 1951 р. агент-внутрішник Роман Стельмах – «Іван Гаврилович». Відповідно, 13 грудня була проведена військово-чекістська операція, унаслідок якої загинули: крайовий провідник ОУН Карпатського краю Ярослав Косарчин – «Байрак», провідник Калуського окружного проводу ОУН Володимир Фрайт – «Жар», повстанці «Сокіл» і Василь Сандей – «Нестор», а також кушовий провідник Василь Гулятич – «Горбок» з охоронцем «Морозенком». У криївці з «Жаром» і «Байраком» серед інших підпільників також перебував сам агент «Іван Гаврилович», який пропустив умовлений із ним раніше ракетний сигнал і не вийшов до початку операції. Керівник спецоперації полковник Шевченко, довідавшись про це, віддав наказ солдатам припинити обстріл криївки. Пауза дала змогу агенту вискочити з криївки та залишитися живим⁴⁹.

Після ліквідації Степана Слободяна – «Єфрема» з керівних кадрів Карпатського крайового проводу ОУН залишалися референт СБ **Микола Твердохліб** – «Грім», який у цей час паралельно очолював організаційну референтуру і був заступником провідника, і референт пропаганди М. Дяченко – «Гомін». Вони продовжували виконувати організаційну роботу. Така ситуація дала змогу чекістам робити припущення про те, що на початку 1951 р. член Проводу ОУН Петро Федун – «Север» призначив «Грома» тимчасовим виконуювачем обов'язків провідника⁵⁰.

Насправді ж після загибелі Ярослава Косарчина голова Проводу ОУН на українських землях Василь Кук – «Леміш» призначив у травні 1952 р. відповідальним за Карпатський і Львівський край **Василя Охримовича** – «Грузина»⁵¹,

⁴⁵ Там само. Арк. 84–85.

⁴⁶ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 36556. Арк. 73–74.

⁴⁷ Зізнання Деміда (3.VIII.47, год. 21,50). *Архів ЦДВР* (у стадії опрацювання). Арк. 22.

⁴⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 56. Арк. 170; Т. 66. Арк. 213; Т. 77. Арк. 371–376; Когут М. Повстанська доля Байрака... С. 28–31.

⁴⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 56. Арк. 169–170, 431–432; Т. 66. Арк. 213; Т. 77. Арк. 371–376; Когут М. Повстанська доля Байрака... С. 28–31.

⁵⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 8. Арк. 378; Т. 7. Арк. 248; Оп. 39 (1960). Спр. 9. Арк. 26.

⁵¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 56. Арк. 145; Ф. 5. Спр. 445. Т. 1. Арк. 136.

що дало підстави стверджувати, що він був крайовим провідником⁵². І лише після цього фактичним керівником Карпатського краю став «Грім».

Микола Твердохліб – «Грім» («Музика», «Північ») був останнім керівником підпілля ОУН Карпатського краю і одним з останніх провідників такого рівня взагалі. Репресивно-каральні органи довгий час полювали за «Громом», як наслідок, мали широку інформацію про місця його перебування. Зокрема, УМДБ Станиславівської області було відомо, що «Грім» і члени його охорони переховувалися в гірсько-лісистій місцевості в районі гори Сивуля, розташованій на стику тодішніх Солотвинського, Надвірнянського та Перегінського районів Станиславівської області і Рахівської округи Закарпатської області. Вони також припускали, що «Грім» міг з'являтися на території Надвірнянського та Перегінського районів, де мав старі зв'язки і коло симпатиків. Було відомо, що «Грім» переховувався разом зі своєю дружиною Ольгою Герасимович – «Ольгою».

Для розшуку і ліквідації М. Твердохліба була створена спеціальна оперативно-чекістська група у складі заступника начальника відділення 2-Н (відділ по боротьбі з націоналізмом) УМДБ капітана Дадаєва, заступника начальника Калуського РВ МДБ майора Коньякова, заступника начальника Солотвинського РВ МДБ старшого лейтенанта Торощина, оперуповноваженого відділу 2-Н УМДБ лейтенанта Порубая. Переважно оперативна група дислокувалася у Солотвинському районі Станиславівської області⁵³.

Досить детальний опис знищення «Грома» подано в документах репресивно-каральних органів. Так, 12 травня 1954 р. унаслідок проведених агентурно-оперативних дій у Надвірнянському районі був конспіративно захоплений керівник Надвірнянського надрайонного проводу ОУН Лука Гринішак – «Довбуш», який після відповідної з ним роботи дав покази про місце переховування провідника Карпатського крайового проводу ОУН «Грома». Для реалізації цих даних була створена група з 5 оперативних працівників і 5 спеціальних агентів УКДБ, яка діяла відповідно до затвердженого плану. За участю «Довбуша» на світанку 17 травня 1954 р. у важкопрохідній місцевості на вершині гори Березовачка с. Зелена Надвірнянського району опергрупа знайшла криївку, де переховувався М. Твердохліб, його дружина О. Герасимович і А. Попович. Від 6:00 до 17:00 із «Громом» вели переговори про здачу, однак той пропозицію не прийняв і разом із дружиною застрелився. Із криївки вилучили автомат, 2 пістолети і набой до них, 3 гранати, радіоприймач, оунівські документи⁵⁴. Після цього організоване підпілля перестало існувати.

Організаційний референт. Першим організаційним референтом Карпатського крайового проводу ОУН був **Гудзоватий Іван** – «Дністровий» («Петрович»), в минулому – військовий (1942–1943) та організаційний (1944) референт

⁵² Веденєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки. Київ: К.І.С., 2007. С. 384; Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943–[19]49. С. 110.

⁵³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 7. Арк. 248–250.

⁵⁴ Там само. Т. 8. Арк. 376–377, 379; Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 10. Арк. 197; Оп. 28 (1960). Т. 23. Арк. 37–38; Зеленчук М. Смерть командира Миколи Твердохліба-Грома. *Альманах «Гомону України» на рік 1992. У 50-річчя повстання Української Повстанської Армії.* Торонто: «Гомін України», 1992. С. 69–70.

Станиславівського обласного проводу ОУН⁵⁵. Про це відомо з протоколу допиту самого Івана Гудзоватого. Чекісти, отримавши інформацію від таємного співробітника про те, що в зеленому господарстві Станиславівського міськгосподарства працював бухгалтером під вигаданим прізвиськом Івана Дмитровича Кравчука колишній підпільник Іван Гудзоватий, заарештували його. Він зізнався, що у крайовому проводі працював недовго, оскільки захворів на туберкульоз і від організаційної роботи відійшов, а потім взагалі легалізувався⁵⁶. Після зимівлі, у березні 1945 р., «Дністровий» зустрічався з «Робертом», який повідомив йому про реорганізацію підпілля ОУН. Іван Гудзоватий розповів, що хворіє на запалення легень, тому від праці в підпіллі відійшов, хоча організаційний зв'язок із «Робертом» підтримував і надалі, виконуючи окремі доручення⁵⁷.

За твердженням «Дністрового», обов'язки організаційного референта крайового проводу перебрав Іван Лаврів – «Нечай»⁵⁸. Підпільних документів, які би свідчили про таке призначення, немає. У протоколі допиту Службою безпеки ОУН Василь Стебляк – «Косар», відпоручник (представник) крайового проводу на Закарпатті в 1945–1946 р., на питання про організаційного референта сказав, що його не знає⁵⁹. Враховуючи, що В. Стебляк був не тільки близьким родичем І. Лавріва, але його найближчим співробітником, а в протоколі називає всі його посади з періоду німецької окупації, то питання призначення «Нечая» на пост організаційного референта крайового проводу ОУН Карпатського краю варто вважати відкритим.

Суперечливим залишається питання призначення нового організаційного референта. Точно відомо, що 1945 р. цей пост займав колишній Дрогобицький окружний провідник **Зиновій Тершаковець – «Федір»**. Про це, зокрема, свідчив Василь Чижевський: «Майже весь склад Станиславівського обласного проводу ОУН перейшов у Карпатський крайовий провід ОУН. Із інших обласних проводів ОУН до складу останнього ввійшов тільки провідник Дрогобицького обласного проводу ОУН – «Федір» у якості заступника провідника Карпатського крайового проводу ОУН»⁶⁰. Але точна дата переходу «Федора» на цю посаду невідома. Як засвідчує Євген Пришляк, що був призначений у вересні 1945 р. окружним референтом СБ Дрогобищини, «Федір» на той час ще був окружним провідником⁶¹. На осінь 1945 р. Ірина Савицька-Козак – «Бистра» також називає «Федора» окружним провідником⁶². У некролозі З. Тершаковця, виданому Львівським краєм і ВО «Буг» у 1949 р., його перехід на посаду організаційного референта Карпатського крайового проводу вказаний кінцем 1945 р.⁶³.

⁵⁵ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67448. Т. 1. Арк. 120, 140, 161–162, 169–170.

⁵⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 7. Арк. 215–216; Оп. 28 (1960). Т. 16. Арк. 247.

⁵⁷ Лесів С. Референт ОУН «Дністровий». URL: <http://museum-bandera.if.ua/main.php?m0prm=6&showItem=13>

⁵⁸ Там само.

⁵⁹ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 226. Арк. 123.

⁶⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 2. Арк. 5.

⁶¹ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67417. Т. 1. Арк. 120; Т. 3. Арк. 204.

⁶² Дем'ян Г. Генерал УПА Олекса Гасин – «Лицар». Львів, 2003. С. 159.

⁶³ Мороз В. Повідомлення про смерть Зиновія Тершаковця. *Український визвольний рух*. 2005. Зб. 4: Боротьба народів Центрально-Східної Європи проти тоталітарних режимів у XX ст. С. 33; ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 47. Арк. 83.

Документи МДБ Дрогобицької області датують перебування «Федора» на посаді окружного провідника часом до серпня 1945 р., коли його замінив «Нечай»⁶⁴. В одному з документів щодо ліквідації І. Лавріва радянські органи зазначали, що провідником Дрогобицького окружного проводу ОУН він став восени 1945 р.⁶⁵, в іншому – у жовтні 1945 р.⁶⁶.

Натомість МДБ Станиславівської області фіксує перебування З. Тершаковця на посту провідника Дрогобицької першою половиною 1945 р., після чого його переміщують на пост організаційного референта Карпатського краю⁶⁷. На сьогодні очевидно, що призначення на пост відбулося не раніше травня і не пізніше грудня 1945 р. Як припускає Володимир Мороз, найімовірніше, це сталося у вересні–жовтні 1945 р.⁶⁸.

Працюючи організаційним референтом Крайового проводу ОУН, «Федір» у 1946 р. користувався цифровими псевдами «801», «811», «116»⁶⁹. Цікавий опис зовнішності З. Тершаковця містять документи репресивно-каральних органів: «Середнього зросту, міцної статури, блондин, лице кругле, біле, губи повні, очі світлі, носить англійські вуса, лисий, голову стриже наголо, одягається переважно у цивільний костюм, а іноді носить форму військовослужбовця радянської армії. Особливі прикмети: на спині з правої сторони має великий наріст, який добре помітний через літній одяг»⁷⁰. Під час слідства В. Чижевський описував Ф. Тершаковця: «Низького росту, сутулий, лисий, біля 35 літ»⁷¹.

На початку 1946 р. у Львівському краї ОУН виникла серйозна кадрова проблема, адже загинуло майже все керівництво. Тому з метою підсилити крайовий провід та виправити ситуацію З. Тершаковця у липні 1946 р. призначають провідником Львівського крайового проводу ОУН⁷². Зокрема, Роман Шухевич – «Чумак» у листі до провідника Карпатського крайового проводу ОУН Ярослава Мельника – «Роберта» писав про те, що забирає з його терену «Федора» і просить «Роберта» повідомити про це З. Тершаковця⁷³.

Новим організаційним референтом був призначений **Микола Твердохліб** – «Грім»⁷⁴, який перебував на цьому посту до призначення крайовим референтом СБ у червні 1949 р. Репресивно-каральні органи ще в листопаді 1949 р. писали про нього як про організаційного референта⁷⁵.

⁶⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 77. Арк. 131, 133.

⁶⁵ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 203. Арк. 205.

⁶⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60. Спр. 16. Арк. 2.

⁶⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 56. Арк. 131, 133.

⁶⁸ Мороз В. Зиновій Тершаковець – «Федір». Торонто; Львів: Вид-во «Літопис УПА», 2011. С. 28.

⁶⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 365; Ф. 65. С. 7443. Арк. 233.

⁷⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 366.

⁷¹ Зізнання Демида (З. VIII.47, год. 21,50). Архів ЦДВР (у стадії опрацювання). Арк. 20.

⁷² Мороз В. Зиновій Тершаковець – «Федір». С. 26–27; ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 47. Арк. 83.

⁷³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 3. Арк. 305.

⁷⁴ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67448. Т. 1. Арк. 37, 80; Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 2. Арк. 22; Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 5. Арк. 24, 270.

⁷⁵ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 36556. Арк. 43; Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 6. Арк. 214; Оп. 28 (1960). Т. 12. Арк. 76.

На червневій нараді 1949 р., яку проводив П. Федун – «Север», відбулися кадрові ротації, зумовлені втратами керівних кадрів (В. Лівий – «Йордан», В. Сидор – «Шелест»). Як наслідок, Миколу Твердохліба переводять на посаду референта СБ Карпатського крайового проводу ОУН, а на місце нового організаційного призначають колишнього провідника Станиславівського окружного проводу **Петра Федюшку – «Готура» («Брюса»)**⁷⁶. Очевидно, що він не володів інформацією про перебування М. Твердохліба на цій посаді. Характеристику людських і професійних якостей «Брюса» в щоденнику наводить П. Федун – «Полтава»: «Добрий організатор, ідейний, чесний, моральний, любить працювати, солідний у виконанні обов'язків, терен знає дещо замало, в інших справах дуже тактовний, ... не захоплює своєю присутністю людей до праці ...»⁷⁷. Проте нові обов'язки він виконував недовго, бо загинув 16 вересня 1949 р. на схилі гори Рипна Надвірнянського району Івано-Франківської області⁷⁸. Ще детальніший опис подав В. Чижевський: «Комар – Федюшка Петро. Окружний провідник Калуської округи. Походить з Войнилова. ... Чоловік здібний і енергійний. Середнього росту, стрункий, брүнет. Жартівливий, товариський. Сталого місця перебування не має. Жонатий з Параскою Дурбак з Войнилова. Оповідав мені, що його жінка перебуває десь на селах, рівно ж в підпіллі. Рідня його з Войнилова вивезена»⁷⁹.

Останнім організаційним референтом у липні 1950 р. був призначений колишній провідник Коломийської і Буковинської округ **Василь Савчак – «Сталь»**⁸⁰. На посаді В. Савчак перебував недовго, оскільки 20 жовтня 1950 р. біля с. Шешори Косівського району Івано-Франківської області загинув. У березні 1947 р. чекісти подавали такий опис В. Савчака: «Вище середнього зросту, міцної статури, шатен, лице повне, видовжене, очі карі, ніс довгий, тонкий, волосся зачісує назад, ноги трохи криві, має поранення правої руки»⁸¹. Дещо повніший опис зовнішності дав один заарештований підпільник: «Вище середнього зросту, повний, лице кругле, смугле, бороду бриє, брүнет, волосся зачісує наверх, очі чорні, зуби білі рівні, вставлених зубів не має, під час німецької окупації був поранений в лікоть правої руки, дія якої зараз обмежена. З правої сторони підбородку має родимий шрам. Одітий в німецький мундир, штани кольору хаки, чорну каракулеву кубанку і хромові чоботи, часом одіває шкіряну куртку коричневого кольору. Озброєний автоматом ППС з двома ріжками і пістолетом іноземної марки чотирнадцятизарядний з прицільною планкою. “Сталь” всесторонньо і політично розвинутий, дуже енергійний і діловий, у вирішенні питань націоналістичної діяльності підпілля ОУН принциповий і рішучий, великий конспіратор і досвідчений підпільник. Серед членів підпілля користується великим авторитетом, які його бояться і водночас поважають. За характером дуже строгий. “Сталь” являє собою повністю сформовану особистість з націоналістич-

⁷⁶ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 36556. Арк. 42–43.

⁷⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 398. Т. 13. Арк. 152–152 зв.

⁷⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 7. Т. 2. Арк. 147–148.

⁷⁹ Зізнання Демида (3.VIII.47, год. 21,50). *Архів ЦДВР* (у стадії опрацювання). Арк. 20.

⁸⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 47. Арк. 344; Спр. 398. Т. 13. Арк. 150 зв.; Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 7. Арк. 250; Ф. 5. Спр. 67443. Т. 2. Арк. 182.

⁸¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 377.

ним поглядом. Добре знає історію України, а також історію народів СРСР та інших європейських держав, яку трактує із націоналістичної точки зору, багато читав націоналістичної літератури. Крім творів українського націоналістичного видання читав і твори радянських письменників, яким дає оцінку також з точки зору націоналіста. Знайомий з творами Леніна “Що робити?”, “Крок вперед, два кроки назад” та інші, читав біографію Леніна і Сталіна, раніше вивчав “Капітал” Маркса. Під час зимівлі в цьому році детально вивчав “Короткий курс ВКП(б)” і Конституцію СРСР, по змісту яких ми багато дискутували. В доказах і судженнях “Сталь” володіє хорошою логікою, критичний у своїх поглядах на факти»⁸². Доповнюють характеристику «Сталя» свідчення В. Чижевського: «Енергійний, добрий провідник. Високого росту, чорний»⁸³.

Референт пропаганди. Достовірно сказати про першого референта пропаганди Карпатського краю неможливо, оскільки не відома точна дата створення осередку пропаганди Карпатського крайового проводу ОУН. Якщо виходити з дати (13 грудня 1944 р.) призначення М. Твердохліба військовим референтом, тоді першим референтом треба вважати Миколу Никифорчина – «Дубенка»⁸⁴, який очолював обласний осередок пропаганди до 20 березня 1945 р., коли передав обов’язки керівника пропагандистської ділянки праці **Володимирові Тодорюку – «Турові»**⁸⁵.

Проте більш імовірно, що реорганізація обласного осередку пропаганди у крайовий дещо затягнулася і завершилася тільки в березні 1945 р. Про це свідчив Ярослав Богдан: «При зустрічі з “Робертом” я дізнався, що на базі Станіславівського обласного проводу ОУН організований Крайовий провід ОУН, умовно названий Карпатський край. Крайовий провід був організований в такому складі: провідник “Роберт” і з ним його жінка – “Таня”, референт СБ Володимир Лівий-“Митар” і його боївка, референт пропаганди Володимир Тодорюк-“Тур” і разом з ним “Дубенко”, я – “Всеволод”, “Гомін”, “Віра” і “Марта”, і політвиховник УПА “Єфрем”, який входив також у склад референтури пропаганди, господарчий референтури “Микола”, письменник “Руслан” і до десяти бійців. ... Я хочу доповнити, що до складу референтури пропаганди крайового проводу ОУН входив “Директор”, він же “Карась”»⁸⁶.

Володимир Тодорюк на посаді референта пропаганди довго не перебував, оскільки у травні 1945 р. його через моральний розклад і необґрунтовані розстріли стрільців УПА неправомірно (без проведення організаційного суду) розстріляв крайовий референт СБ Володимир Лівий – «Митар». Організаційний референт Проводу ОУН Роман Кравчук – «Максим» у листі (літо 1945 р.) до Я. Мельника

⁸² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 58 (1953). Спр. 1. Т. 1. Арк. 95; Оп. 60 (1953). Спр. 14. Арк. 108.

⁸³ Зізнання Демида (з. VIII.47, год. 21,50). *Архів ЦДВР* (у стадії опрацювання). Арк. 24.

⁸⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 4. Арк. 164; Ф. 13. Спр. 372. Т. 9. Арк. 39.

⁸⁵ Чорний Ліс: видання команди Станіславівського тактичного відтинка УПА (Чорний ліс), 1947–1950. Передрук підпільного журналу. Кн. 2: 1948–1950 / відп. ред. Є. Штендера, співред. П. Потічний. 2-ге випр. вид. Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 1989. С. 93–94. (Літопис Української повстанської армії; т. 4); ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 72362фп. Арк. 29; Ф. 13. Спр. 372. Т. 1. Арк. 327.

⁸⁶ Іщук О., Ніколаєва Н. Ярослав Богдан – «Всеволод Рамзенко». С. 18; ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 36556. Арк. 36–37; ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 226. Арк. 123.

висловлював обурення і наголошував на тому, що «Митар» повинен понести відповідальність перед організаційним судом за такі дії⁸⁷. Референтом пропаганди у травні 1945 р. призначили **Петра Федуна** – «Севера» («Полтаву»)⁸⁸. Перебування його на посаді підтверджує підпис «Север» на листі референта пропаганди крайового проводу ОУН Карпатського краю, датованому 9 червня 1945 р., та низка інших документів⁸⁹. На цій посаді він перебував до середини липня 1945 р. Причиною відкликання П. Федуна до референтури пропаганди Проводу ОУН було те, що у червні 1945 р. заарештували референта пропаганди Проводу ОУН Петра Дужого з групою співробітників, що дуже послабило цю структуру. Відтоді П. Федун перейшов працювати у склад референтури пропаганди Проводу ОУН⁹⁰. Зокрема, у листі Романа Кравчука – «Максима» до Я. Мельника йшлося про те, що П. Федун – «Волянський» повинен терміново відійти до політичного референта Проводу ОУН Дмитра Маївського – «Зруба». Причому наголошував на важливості та відповідальності цієї справи⁹¹.

Наступником «Севера» в липні 1945 р. був призначений **Омельян Кочій** – «Черлян» («Левко»)⁹². Можна встановити навіть день його вступу на посаду, оскільки збереглася записка до референта пропаганди Дрогобицького окружного проводу ОУН Олександра Андрусейка – «Аркадія» за підписом «Черлян» від 25 липня 1945 р.: «З доручення провідника Роберта я почав виконувати обов'язки, які досі сповняв д. Север»⁹³. Цікаві відомості про «Левка», «Черляна» подав заарештований Степан Костишко, який зазначав, що той переховувався біля с. Ясень Рожнятівського району, і давав йому таку характеристику: «... уродженець з Коломийщини, років 29–30, середнього зросту, худорлявий, лице видовжене, шатен, ходить у військовій формі, на озброєнні має автомат “ППС” і пістолет “ТТ”, а також носить із собою фотоапарат невеликого розміру. Має дружину і дитину, які проживають легально в м. Станіслав. “Черлян” по натурі веселий, любить співати пісні, в організації перебуває з 1932 року, нічим себе не скомпрометував»⁹⁴. У зізнаннях В. Чижевський говорив: «Левко – Кочій Омельян. Родом з Городенщини. Шеф пропаганди Карпатського Краю. До весни 1945 р. був господарчим референтом Станіславівської області. Весною 1945 р. обняв пропаганду Карпатського Краю. Чоловік досить здібний. ... Левко літ біля 35, низького росту, худий шатен. Часом носить бороду. Жонатий. Хто його жінка, не знаю»⁹⁵. На цій посаді О. Кочій пропрацював до липня 1946 р. і був переведений на посаду заступника референта пропаганди крайового проводу⁹⁶.

⁸⁷ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. 9079. Т. 52. Арк. 218–219.

⁸⁸ Кук В. Постій Проводу ОУН у селі Бишках (1943–1945 рр.). *Воля і батьківщина*. 1998. Ч. 4 (13/29). С. 40; Кук В. Генерал-хорунжий Роман Шухевич: Головний Командир Української Повстанської Армії. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2007. С. 88.

⁸⁹ ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 58, 68, 184–184 зв.

⁹⁰ Романок М. Петро Федун – «Полтава» – провідний ідеолог ОУН та УПА. Торонто; Львів: Вид-во «Літопис УПА», 2009. С. 11. (Літопис УПА. Серія «Події і люди»; кн. 6).

⁹¹ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. 9079. Т. 52. Арк. 217.

⁹² ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 189, 196, 259; ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 36556. Арк. 37.

⁹³ ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 129.

⁹⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 37, 169, 220–221.

⁹⁵ Зізнання Демиди (3.VIII.47, год. 21,50). *Архів ЦДВР* (у стадії опрацювання). Арк. 20.

⁹⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 37; Спр. 2. Арк. 36; Оп. 28 (1960). Т. 6. Арк. 252; Ф. 5. Спр. 67448. Т. 2. Арк. 127.

Після «Черляна» керівником референтури пропаганди у липні 1946 р. Ярослав Мельник – «Роберт» призначив **Степана Слободяна – «Єфрема» («Клима»)**⁹⁷, який до цього працював заступником керівника крайового осередку пропаганди і політвиховником ВО-4 «Говерля». Збереглася, хоча і досить скупа, характеристика «Єфрема», яку давали підпільники: «25–27 років, уродженець Тернопільської області, брюнет, високого зросту, міцної статури»⁹⁸. Чекісти давали більш детальну характеристику: «23–25 років, вище середнього зросту, міцної статури, брюнет (за іншими даними блондин), худорлявий, ніс прямий, довгий, носить маленькі вуса, волосся коротке, зачісує направо»⁹⁹.

Приблизно до листопада 1945 р. «Єфрем» переховувався на території Болехівського району Станіславівської області в районі сіл Лужки і Липа Долинського району. Зиму 1945 р. і 1946 р. «Єфрем» перебував у криївках, підготованих провідником Калуського надрайонного проводу ОУН «Вівчарем»¹⁰⁰. Відтак – у лісистій місцевості в районі сіл Ясень, Гриньків і Осмолода Рожнятівського району, пізніше – тодішніх Перегінському, Рожнятівському районах Станіславівської області.

Степан Слободян виконував обов'язки референта пропаганди до червня 1949 р., коли його призначили крайовим провідником¹⁰¹. Ще деякий час він продовжував виконувати функції референта пропаганди, доки цю посаду не обійняв керівник друкованих видань крайового проводу **Михайло Дяченко – «Гомін» («Марко Боєслав», «Славобора»)**¹⁰². На жаль, не вдалося віднайти підпільні документи, які б чітко засвідчили час вступу на посаду «Гомона». Збереглися його особисті щоденники, в яких він розповідає про свою діяльність референта пропаганди. Щоденник розпочинається 1950 р., отже, на посаду він міг вступити наприкінці 1949 р. або на початку 1950 р.

У записах П. Федун – «Полтава» зазначав: «Гомін зимою передав обов'язки Дунаєві... Від весни 47 до весни 49 як делегат КОП очолював пропаганду в 22 [Станіславівська округа – В. І.]»¹⁰³. Характеризуючи М. Дяченка, він у листі до р. Кравчука – «Петра» писав про слабкість і неповну відповідність посаді референта пропаганди Карпатського крайового проводу ОУН¹⁰⁴. Основними місцями переховування Михайла Дяченка була територія тодішніх Галицького і Станіславівського районів Станіславівської області¹⁰⁵.

На посаді крайового референта пропаганди Михайло Дяченко – «Гомін» працював аж до загибелі 22 лютого 1952 р. в урочищі Хубена біля с. Дзвиняч

⁹⁷ ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 69; ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 9. Арк. 39; Ф. 5. Спр. 36556. Арк. 38; Спр. 67448. Т. 1. Арк. 37, 91–92; Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 4. Арк. 164; Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 352, 384–385; Спр. 2. Арк. 36; Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 5. Арк. 25, 131; Ф. 6. Спр. 75196фп. Арк. 38–39; Ф. 65. С. 7443. Арк. 233.

⁹⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 9. Арк. 39; Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 4. Арк. 164.

⁹⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 40, 83, 371.

¹⁰⁰ Там само.

¹⁰¹ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 36556. Арк. 43; Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 5. Арк. 269.

¹⁰² Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943–[19]49. С. 82–83; Когут М. Герої не вмирають... Калуш: «Артекс», 2002. Кн. 2. С. 22; Когут М. Герої не вмирають... Нарис, спогади. Калуш: «Артекс», 2003. Кн. 4. С. 42–44.

¹⁰³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 398. Т. 13. Арк. 152–152 зв.

¹⁰⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 87. Арк. 146–161.

¹⁰⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 36, 40; Спр. 2. Арк. 36.

Богородчанського району Івано-Франківської області¹⁰⁶. Він був одним з останніх керівників такого рангу, і після його смерті нового керівника референтури пропаганди вже не призначали.

Референт СБ. Першим референтом СБ Карпатського краю став **Володимир Лівий – «Йордан»**¹⁰⁷. Документи репресивно-каральних органів дають такий його опис: «Середнього зросту, блондин, волосся зачісує наверх, круглолиций, нормальної статури, здається носить золоту коронку на передньому зубі»¹⁰⁸. Уже згадуваний С. Костирко доповнював опис зовнішності В. Лівого: «... носить гімнастерку військового зразка і пілотку, озброєний автоматом “ППС” і пістолетом “Вальтер”. Має дружину і дитину, які спочатку перебували з ним, а потім стали легально проживати десь на Коломийщині чи Буковині. ... “Йордан” спокійного характеру, в організації себе нічим не скомпрометував, велику частину часу переховується в Коломийщині на Станиславщині чи в Буковині»¹⁰⁹. У зізнаннях В. Чижевський свідчив: «Митар – Лівий Роман, шеф СБ Карпатського Краю. Походить десь з Дрогобиччини. Пізнав я його десь 1941 р. Тоді він пішов був в одній бойовій групі до Краю перед самим початком війни. Пізніше перебував на Коломийщині. З 1942 р. – шеф СБ Станиславівської області. 1945 р. став шефом СБ Карпатського Краю. У своїй роботі безоглядний, навіть мстивий. ... Митар – блондин, середнього зросту, стрункий. Жонатий з Цимбалістою Дарією з Войнилова»¹¹⁰.

Репресивно-каральні органи писали, що «Митар» упродовж 1945–1948 рр. переховувався в лісових масивах, які прилягали до гори Цапуть на стику тодішніх Яблонівського і Яремчанського районів Івано-Франківської області, і Ключівському лісовому масиві, який розміщувався між селами Слобода Рунгури, Ключів Коломийського району і Нижній Березів Косівського району, а пізніше, у березні 1947 р., переховувався у криївках тодішніх Жаб’ївського, Яремчанського і Яблонівського районів Станиславівської області¹¹¹.

На цій посаді В. Лівий працював аж до загибелі 5 грудня 1948 р. у с. Топільське Рожнятівського району. Разом із ним загинула також дружина Дарія Цимбаліста – «Оля», яка працювала машиністкою референтури СБ крайового проводу. Підпільники писали, що операція по розшуку «Йордана» тривала з 3 по 10 грудня, у ній брало участь прилизно 1 000–1 200 бійців, керував облавою високопоставлений працівник обласного чи республіканського УМДБ¹¹².

¹⁰⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 8. Арк. 108; Оп. 39 (1960). Спр. 9. Арк. 26; Оп. 28 (1960). Т. 20. Арк. 95–96, 98–99.

¹⁰⁷ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67448. Т. 1. Арк. 37; Ф. 6. Спр. 72362фп. Арк. 29; Ф. 13. Спр. 372. Т. 9. Арк. 39; Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 4. Арк. 164; Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 80, 114–115; Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 5. Арк. 131; Оп. 56 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 90; Ф. 65. С. 7443. Арк. 232; Ф. 13. Спр. 372. Т. 1. Арк. 327; ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 226. Арк. 123; Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943–[19]49... С. 96–98.

¹⁰⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 115.

¹⁰⁹ Там само. Арк. 220.

¹¹⁰ Зізнання Демида (3.VIII.47, год. 21,50). *Архів ЦДВР* (у стадії опрацювання). Арк. 20.

¹¹¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 35, 400.

¹¹² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 2. Арк. 36; Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 5. Арк. 131, 269–270; Ф. 13. Спр. 376. Т. 47. Арк. 85–86.

Після смерті Володимира Лівого функції перебрав за посадою його заступник Богдан Яцків – «Денис», «Софрон»¹¹³. Він загинув 6 березня 1949 р. у с. Сваричів Рожнятівського району. У господарських будівлях місцевих мешканців Рибчак і Сагайдак були знайдені криївки, у яких перебували підпільники. Унаслідок бою загинув заступник референта СБ Карпатського крайового проводу ОУН Богдан Яцків – «Сафрон» та ще 6 підпільників¹¹⁴.

Новим референтом СБ у червні 1949 р. став **Микола Твердохліб** – «Грім» («Музика», «311», «401») ¹¹⁵. У 1948 р. – на початку 1950 р. він зі своєю охороною базувався у с. Боднарів Калуського району, Майдан Тисменицького району, Гута Богородчанського району і прилеглих лісових масивах¹¹⁶. Узимку 1950–1951 рр. «Грім» переховувався в потоці Прилуки біля хутора Зелениця Надвірнянського району у криївці референта СБ Надвірнянського надрайонного проводу ОУН Луки Гринішака – «Довбуша»¹¹⁷. Посаду референта СБ Микола Твердохліб обіймав аж до загибелі у травні 1954 р.

Окремо потрібно зупинитися на інформації про працівників референтури СБ, які діяли в її складі впродовж 1945–1954 рр. Після структурної реорганізації у травні 1945 р. референт СБ Карпатського крайового проводу ОУН В. Лівий – «Йордан» взяв заступником Григорія Чабана – «Тирсу», колишнього референта СБ Станиславівського окружного проводу ОУН, який після цього змінив псевдо на «Спартак»¹¹⁸. Другим заступником «Йордана» призначили Василя Шеванюка – «Залізного», «Сатурна». Опис його зовнішності зберігся в радянських документах: «28–29 років, високого зросту, середньої статури, волосся і очі чорні, лице із веснянками, одітий у військову англійську форму, на озброєнні має німецький автомат, пістолет “ТТ” і ще один пістолет невеликого калібру. До війни працював у НКВС у східних областях України, сам східняк, під час війни служив у німецькій фелькомендатурі, разом з якою евакуювався на захід. “Залізний” дуже задумливий, неговіркий, курить, в організації нічим себе не скомпрометував, спочатку йому не довіряли як колишньому працівнику НКВС, але потім переконалися в його вірності»¹¹⁹. Тоді технічним референтом СБ цього ж проводу у травні 1945 р. призначили Степана Костирка – «Грома» («Артема»), який пропрацював на цій посаді до арешту в червні 1947 р.¹²⁰ Другим слідчим референтури СБ став Ребрик Дмитро – «Лиман» (колишній слідчий Станиславівського надрайонного проводу ОУН), який займав посаду аж до арешту у с. Нижній Вербіж Коломийського району 20 жовтня 1946 р.¹²¹.

¹¹³ Марчук І. Ліквідація радянськими карально-репресивними органами Карпатського крайового проводу ОУН (1945–1954). *Український націоналізм: історія та ідеї*. Науковий збірник. Дрогобич: Посвіт, 2009. Вип. 1 / ред. О. Баган. С. 54, 60.

¹¹⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 5. Арк. 272.

¹¹⁵ Там само. Т. 7. Арк. 8; Ф. 5. Спр. 36556. Арк. 42–43.

¹¹⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 7. Арк. 221–225.

¹¹⁷ Там само. Т. 8. Арк. 243–244.

¹¹⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 74, 170, 186, 193.

¹¹⁹ Там само. Арк. 170, 221.

¹²⁰ Там само. Арк. 169, 183, 187, 189, 193.

¹²¹ Там само. Арк. 111.

Референтура СБ мала також охоронні боївки. Першим відомим комендантом охоронної боївки Карпатського крайового проводу ОУН був «Левко»¹²², наступним – Дмитро Мельник – «Тарас»¹²³.

Господарчий референт. Першим і єдиним господарчим референтом у новоствореному крайовому проводі ОУН Карпатського краю був **Омельян Кочій** – «Левко»¹²⁴. До цього він працював фінансовим референтом Станиславівського обласного проводу ОУН, а після реорганізації очолив господарчу референтуру крайового проводу. На цій посаді О. Кочій пропрацював до липня 1945 р. Саме в цей час керівника референтури пропаганди крайового проводу «Севера» переводять на відповідну посаду у Провід ОУН, а О. Кочія призначають замість нього¹²⁵.

У подальшому на рівні крайового проводу господарчих референтів не було. В окружних і надрайонних проводах господарчі референти діяли до 1947 р. Така ситуація була зумовлена тим, що у зв'язку з розформуванням великих відділів УПА відпала потреба в значному фінансово-господарському забезпеченні. Зважаючи на брак кваліфікованих кадрів, працівників господарчих референтур перевели на інші ділянки.

Військовий референт. Пост військового референта займав від часу створення Карпатського краю 13 грудня 1944 р. командир воєнної округи УПА 4 «Говерля» **Микола Твердохліб** – «Грім», який на цій посаді діяв ще з травня того ж року¹²⁶. Ці обов'язки він виконував аж до смерті. До речі, певний час чекісти помилково вважали, що вбили його 18 лютого 1947 р.¹²⁷. Опис зовнішності «Грома» дав Степан Костишко: «35–36 років, середнього зросту, повний, голову бриє, одитий в угорську військову форму, озброєний автоматом ППС і пістолетом іноземного виробництва. Переховується десь на Коломийщині»¹²⁸. У зізнаннях В. Чижевський давав таку характеристику: «Командир Грім середнього росту, ясний блондин. Добре збудований. Широке лице. Жонатий, але жінки його не знаю. Командир добрий, діловий. В приватному житті товариський. Перебуває часто при відділах»¹²⁹.

Необхідно також сказати, що М. Твердохліб паралельно з обов'язками військового референта поєднував посади або виконував обов'язки провідника (весна–літо 1947 р.; 1953–1954), організаційного (1947–1949) та референта СБ (1949–1954).

Внутрішньо-організаційні трансформації кадрового складу впродовж 1945–1952 рр. відбувалися і в окружних проводах. Так, у **Буковинському ок-**

¹²² Там само. Арк. 74.

¹²³ Там само. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 7. Арк. 274.

¹²⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 39; Ф. 5. Спр. 36556. Арк. 35; ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 226. Арк. 123.

¹²⁵ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 36556. Арк. 37.

¹²⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 2. Арк. 36; Оп. 56 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 90; Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 4. Арк. 164; Оп. 98 (1954). Спр. 13. Т. 1. Арк. 37; Ф. 13. Спр. 372. Т. 9. Арк. 39; Ф. 5. Спр. 67448. Т. 1. Арк. 124; Ф. 65. С. 7443. Арк. 233; «Грім» – полковник УПА Микола Твердохліб. Спогади і матеріали / упоряд. Р. Грицьків. Торонто; Львів: Вид-во «Літопис УПА», 2008. 128 с. (Літопис УПА. Серія «Події і люди»; кн. 5).

¹²⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 35, 47.

¹²⁸ Там само. Арк. 245–246.

¹²⁹ Зізнання Демида (3.VIII.47, год. 21.50). *Архів ЦДВР* (у стадії опрацювання). Арк. 20.

ружному проводі ОУН (1945–1952) керівні посади обіймали – *провідники*: Артемізія Галицька – «Мотря» (03–12.1944), Володимир Тодорюк – «Тур» (01–02.1945), Василь Савчак – «Сталь» (не пізніше 03.1945–06.1950), Юліан Матвійв – «Недобитий» (07.1950–05.1952); *організаційні референти*: Володимир Тодорюк – «Тур» (01–02.1945), Олексій Домчук – «Петренко» (03–11.1945), в.о. Дмитро Кузьменко – «Мартин» (1946–1947), Юліан Матвійв – «Недобитий» (05.1948–07.1950); *референти пропаганди*: Іван Лесів – «Олег» (11.1944–08.1945), Іван Мензак – «Бакун» (11.1945–10.1946; осінь 1947–05.1949), Василь Духович – «Сувенір» (11.1946–06.1947), Юліан Матвійв – «Недобитий» (весна–осінь 1949), «Кошовий» (осінь 1949–05.1950); *референти СБ*: Іван Северин – «Скригун» (10.1944–поч.1945), Мирослав Сулятицький – «Петро» (09.1945–01.1948), Юліан Матвійв – «Недобитий» (05–осінь 1948), Василь Парашук – «Макар» (02–05.1948; осінь 1948–12.1949), Іван Яценко – «Юнак» (01–06.1950); *господарчі референти*: Михайло Тодорюк – «Весна» (?–04.1945); *референти УЧХ*: Данилюк-Карличук Луція – «Люся» (11.1944–03.1945).

У Дрогобицькому окружному проводі ОУН (1945–1952) працювали такі *провідники*: Зиновій Тершаковець – «Федір» («Чагрів») (12.1944–09–10.1945), Іван Лаврів – «Нечай» («Мирон», «Богун») (09–10.1945–05.1949), Володимир Фрайт – «Жар» («Владан») (05.1949–08.1950), Ярослав Косарчин – «Байрак» («Вівчар», «Козак») (08.1950–літо 1951), в.о. Василь Цап'як – «Потап» (осінь 1951–04.1952); *організаційні референти*: Олександр Андрусейко – «Аркадій» («Коваль») (01–літо 1946), Адам Куровицький – «Сірий» (літо 1946–не пізніше 07.1947), Володимир Фрайт – «Жар» («Карб», «Владан») (09.1947–1949), Василь Цап'як – «Потап» (не пізніше 1950–04.1952); *референти пропаганди*: Олександр Андрусейко – «Аркадій» («Коваль») (весна 1945–01.1946), Володимир Фрайт – «Жар» («Карб», «Владан») (01.1946–08.1950), Ярослав Богдан – «Рамзенко» («Всеволод») (08.1950–10.1951); *референти СБ*: Мирослав Вовк – «Корнило» (06.1944–07.1945), «Шишка» («Гірний») (07.1945), Микола Петерко – «Мостовий» (08–09.1945), Євген Пришляк – «Чорнота» («Ярема») (09.1945–08.1947), Зиновій Ліщинський – «Сайгор» («Стальний») (09.1947–02.1948), Шеванюк Василь – «Залізний» (весна 1948–осінь 1949), Цап'як Василь – «Потап» (осінь 1949–04.1952); *господарчі референти*: Данилків Микола – «Шинкар», «Чабан» (весна 1945–04.1949), Володимир Фрайт – «Жар» («Карб», «Владан») (1949); *військові референти*: Адам Куровицький – «Сірий» (02–05.1945), Ярослав Вітовський – «Андрієнко» («Зміюка») (1.06.1945–03.1946), «Богдан» («Щит») (04.1946–10.1946), в.о. «Ромко» (кін. 1946–літо 1947), Степан Стебельський – «Хрін» (08.1947–09.1949); *референти УЧХ*: Юлія Ганущак – «Галичанка» (весна 1945–06.1946), Олег Король – «Бурунда» (1946–1948), Дмитро Білинський – «Мнецо» («Бак») (?–07.1948).

У Калузькому окружному проводі ОУН (1945–1952) працювали *провідники*: Іван Лаврів – «Нечай» (07.1944–09.1945), Петро Федюшка – «Комар», («Брюс») (09.1945–06.1947), Ярослав Косарчин – «Байрак» «Козак» (07.1947–літо 1950), Володимир Фрайт – «Жар» («Владан») (08.1950–12.1951); *організаційні*

референти: Василь Духович – «Степан» (01–04.1945), Микола Галів – «Нечай» (зг. весна 1945), Іван Рудий – «Орлич» (?–12.1945), «Ярко» (зг. 04.1948), Григорій Вацеба – «Варнак» (07.1950–06.1951); **референти пропаганди:** Омелян Воронка – «Дорошенко» (1944–03.1945), Юрій Маланин – «Обух» (весна 1945–04.1947), Володимир Кузь – «Руслан» (?–08.1948), Богдан Боцян – «Берест» (05.1949–11.1951); **референти СБ:** Василь Купчак – «Бурлака» (?–03.1945), Богдан Мазуркевич – «Улас» (03–04.1945), Богдан Яцків – «Софрон» (весна 1945–літо 1948), Прокіп Духович – «Дар» («Петро») (не пізніше 08.1948–11.1950), Кобилицець – «Сторож» («Сокіл») (1951–01.1952); **господарчі референти:** Петро Федюшка – «Комар» («Брюс») (1944–05.1945), Іван Мельник – «Ігор» (?–09.1945), «Чорний» (?–01.1946), «Ярич» (?–08.1946), «Байда» (?–?), «Мороз» (?–08.1949); **військові референти:** Ярослав Косарчин – «Байрак» («Козак») (05.1945–1947); **референти УЧХ:** Ніна Посадська – «Ульяна» (1944–1945), в.о. Галина Морока (Марока) – «Степова» (04–05.1945), Іван Чорнодола – «Лісненко» (1945–1946).

До **Коломийського окружного проводу ОУН (1945–1952)** належали **провідник:** Василь Савчак – «Сталь» (весна 1944–03.1945), Григорій Легкий – «Борис» (03.1945–10.1950), Іван Кулик – «Сірий» (06–11.1951); **організаційний референт:** Григорій Легкий – «Борис» (1944–03.1945), Роман Качорівський – «Рибак» (1945–09.1947), Роман Тучак – «Клим» («Кіров») (09.1947–05.1948), Іван Кулик – «Сірий» (1949–осінь 1950); **референт пропаганди:** Роман Василик – «Грім» (03.1945?–08.1946), Олександр Андрусейко – «Аркадій» («Доброгор») (09.1946–01.1947), Роман Качорівський – «Рибак» (09.1947–05.1948), Назарій Данилюк – «Перебийніс» (1949–10.1951); **референт СБ:** Роман Тучак – «Клим» («Кіров») (1944–09.1947; 06.1948–09.1951), Юліан Матвіїв – «Недобитий» (09.1947–05.1948), Микола Ільницький – «Кузнець» (осінь 1951–весна 1952); **господарчий референт:** Теодор Книжицький – «Сомко» («Сьомко») (?–02.1945); **військовий референт:** Микола Яворський – «Козак» (1945–01.1946), Петро Мельник – «Хмара» (01.1946–09.1949); **референт УЧХ:** Дарія Миленька – «Ірина» (1945–07.1946).

До **Станіславівського окружного проводу ОУН (1945–1952)** належали **провідник:** Михайло Хмель – «Всеволод» (11.1944–06.1947), в.о. Володимир Кузь – «Руслан» (літо 1947), Петро Федюшка – «Комар» («Брюс») (06.1947–06.1949), Михайло Микитюк – «Борзенко» («Максим») (06–09.1949), Богдан Драч – «Дунай» («Юра») (осінь 1949–11.1950), Петро Іванишин – «Баша» («Курява») (06–08.1951), Костянтин Петер – «Гонта» («Сокіл») (1952–04.1953); **організаційний референт:** Василь Духович – «Сениця» («Степан») (01.1945–09.1946), Богдан Драч – «Дунай» («Юра») (осінь 1947–осінь 1949), Петро Іванишин – «Баша» («Курява») (06.1950–06.1951), Петро Мельник – «Хмара» (07–08.1951); **референт пропаганди:** Дмитро Федик – «Чорногора» («Стрибог») (1945–07.1946), Володимир Кузь – «Руслан» (осінь 1946–осінь 1947), Михайло Дяченко – «Гомін» («Боеслав») (07.1948–весна 1950), Михайло Козакевич – «Зелений» («Байденко») (09.1950–02.1951), Констянтин Петер – «Гонта» («Сокіл») (1951); **референт СБ:** Григорій Чабан – «Тирса» («Спартак») (03–05.1945), Іван

Синенко – «Яр» («Ох») (05.1945–04.1947), Юрій Янишин – «Шаш» («Ромб») (05.1947–09.1949), Степан Гаврилук – «Жар» (1950–08.1951); *господарчий референт*: «Знайда» («Роса», «Рос») (?–03.1946); *військовий референт*: Василь Андрусак – «Грегіт», «Різун» (1945–02.1946), Богдан Драч – «Дунай» («Юра») (весна 1946–осінь 1949); *референт УЧХ*: Марія Скрентович – «Звенислава» (1944–04.1945), Амалия Регей – «Сойка» (1945–04.1946).

Закарпатський окружний провід ОУН (1945–1952) формували *провідник*: Дмитро Бандусяк – «Лопата» (1945), Семен Кульчицький-Гут – «Тиміш» (06.1946–05.1947), Безкоровайний Олексій – «Болівар» («Булевар», «Войнар», «Маркіян») (літо–10.1947); *організаційний референт*: Андрій Цуга – «Косар» (зг. 07.1945); *референт пропаганди*: Михайло Орос – «Данило» («Ясень») (не пізніше 07–10.1945), «Говерля» (зг. 07.1945), «Кумпанович» («Богдан») (?–10.1947); *референт СБ*: Юрій Бандусяк – «Лис» (1945), «Вірмен» («Демон») (07.1946), Антон Літусь – «Летун» (літо–12.1946); *господарчий референт*: Іван Неміш (Немеш) – «Береза» (?–03.1945), Юрій Бандусяк – «Лис» (1945); *військовий референт*: Андрій Цуга – «Косар» (зг. 07.1945); *референт УЧХ*: Василь Палько – «Липа» (літо 1946–02.1947).

Соціальний портрет

Аналізувати соціальні особливості повстанців складно через незначну кількість наявних джерел. Дотичні документи, насамперед персональні реєстри, збереглися частково, адже в разі загрози потрапляння до рук ворога їх знищували насамперед. Із цієї причини їх кодували, щоб не піддавати небезпеці родини повстанців, щоб і радянські органи безпеки не могли з'ясувати особу повстанців (чи виявити способи їхнього знищення). Конспірація не дає змоги відтворити соціальні характеристики повстанців і шляхом дослідження інших джерел, бо навіть справжні імена багатьох із них залишаються досі не встановленими.

Більше інформації відомо про осіб, які в підпіллі займали керівні посади, що дає можливість створити їхній соціальний портрет. Загалом, на посадах провідників і референтів крайового й окружних проводів упродовж весни 1945 р. – травня 1954 р. працювало 104 підпільники, з них відомі (більшою чи меншою мірою) біографічні дані 94 осіб.

Вікова структура керівного складу підпілля Карпатського краю була такою: зі 104 осіб до 1900 р. народився тільки 1, у 1901–1905 рр. – теж один, у 1906–1910 рр. – 9, у 1911–1915 рр. – 19, у 1916–1920 рр. – 33, у 1921–1925 рр. – 27, після 1925 р. – 2; не встановлено рік народження 12 осіб. Абсолютну більшість, понад 80 %, становили народжені в 1910–1923 рр. Із врахуванням плинності кадрів видно, що впродовж 1945–1954 рр. підпіллям Карпатського краю керували люди віком 25–35 років – молоді, але з життєвим досвідом.

Три чверті представників керівного складу були місцевими – народилися в населених пунктах, які постійно або деякий час входили до Карпатського краю. Ще 10 % походили з інших регіонів Галичини. Четверо керівників були східняками (Костянтин Петер – «Сокіл» і Василь Шеванюк – «Залізний» – із Вінниччини, Іван Яценко – «Юнак» – з Полтавщини, Іван Кулик – «Сірий» – із Донбасу), а один – Мирослав Вовк – «Корнило» – народився у Босковицях

в Чехії (щоправда, змалку мешкав на Тернопільщині). Не встановлено місце народження 12 провідних підпільників. Охоплення по областях виглядало так: Станіславівська – 48, Дрогобицька – 16, Чернівецька – 7, Тернопільська – 7 (8), Закарпатська – 5, Львівська – 4, Вінницька – 2, Полтавська – 1, Сталінська (Донецька) – 1.

Щодо освітнього рівня провідників і референтів крайового й окружних провідів, то вищу освіту здобуло 10 осіб, незакінчену вищу – 14, середню – 46, неповну середню – 3, початкову (народну) – 6. Освітній рівень ще 25 провідних підпільників з'ясувати не вдалося. Як бачимо, не мало закінченої середньої освіти менше 10 % осіб. Зрозуміло, що на нижчих щаблях освітній рівень був слабшим.

Але потрібно враховувати, що багато членів ОУН і під час легального життя, і в підпіллі активно займалися самоосвітою, тому їхні фактичні знання перевищували формальний освітній рівень.

Майбутні провідники підпілля здобували освіту в навчальних закладах Бельгії, Болехова, Бродів, Бучача, Бухареста, Берліна, Вільнюса, Городенки, Дрогобича, Кракова, Коломиї, Львова, Любліна, Мукачєвого, Надвірної, Перемишля, Подєбрада (Чехословаччина), Праги, Рогатина, Розвадова, Самбора, Снятина, Сталіно (Донецьк), Станіслава, Стрия, Ужгорода, Чернівців. За фахом були агрономами, архітекторами, вчителями, географами, економістами, ветеринарами, інженерами, медиками, священниками, юристами.

Крайовий провідник В. Сидор, характеризуючи кадри Карпатського краю ОУН, зазначав, що на низових щаблях інтелігенції було дуже мало, переважно це – селяни, робітники. Старшини УПА мали початкову освіту і тільки дуже незначна частина – неповну середню, рідше – вищу освіту¹³⁰.

Більшість керівників, про яких відома така інформація, стали членами ОУН у 1930-х роках. Встановлено, що таких було 38. У 1940–1944 рр. до організації долучилося 16 осіб. Щодо 50 осіб із керівного складу Карпатського краю інформація невідома.

Деяким із провідних членів присвоєно військові ступені УПА: Василеві Сидору – «Шелесту» і Петрові Федуну – «Северу» – полковника, Миколі Твердохлібу – «Грому» – майора, Ярославу Мельнику – «Роберту» і Зиновію Тершаківцю – «Федору» – майора-політвиховника, Володимирові Лівому – «Йордану» – майора СБ, Ярославу Косарчину – «Байраку» – сотника, Степану Слободяну – «Єфрему» – сотника-політвиховника, Іванові Гудзоватому – «Дністровому» – хорунжого. Серед відзначених найвищими нагородами УПА: Петро Федун – «Север» (Золотий Хрест бойової заслуги 1 кл., Золотий Хрест заслуги і Срібний Хрест заслуги), Ярослав Мельник – «Роберт» (Золотий Хрест заслуги і Бронзовий Хрест заслуги), Михайло Дяченко – «Гомін» (Срібний Хрест заслуги), Василь Сидор – «Шелест» (Срібний Хрест бойової заслуги 1 кл.), Ярослав Косарчин – «Байрак» (Срібний Хрест бойової заслуги 2 кл.), Василь Савчак – «Сталь» (Срібний Хрест заслуги і Бронзовий Хрест заслуги), Степан Слободян – «Єфрем» (Срібний Хрест заслуги і Бронзовий Хрест бойової заслу-

¹³⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 4. Арк. 154.

ги). Слід зазначити: П. Федун та З. Тершаковець були підвищені та відзначені насамперед за працю вже після переведення з Карпатського краю. Зі 104 керівників 83 (80 %) загинули в підпіллі (з них 4 були страчені Службою безпеки ОУН). Ще 18 були затримані радянськими органами безпеки, а доля 3 залишається невідомою. Із затриманих семеро також загинули: 1 повішений без суду, четверо засуджені до вищої міри покарання і розстріляні, 1 помер у лікарні під вартою і ще 1 – у місцях позбавлення волі. Тож сумарно загинуло 90 осіб (86,5 %).

На агентурну працю погодилося тільки сім осіб, але майже не працювали і були засуджені та розстріляні. Ще один увійшов до складу агентурно-бойової групи, з якої втік і відтак загинув у підпіллі (Петро Мельник – «Хмара»). Реально до повноцінної агентурної праці залучили 3-х осіб (це менше 3 % від усіх керівників і 15 % від тих, хто був затриманий).

Звичайно, для рядових підпільників і керівників низових ланок рівень освіти й організаційного стажу були нижчими. Статистика щодо них невідома, за винятком окремих регіонів і періодів. Так, до реєстру записаних членів ОУН Долинського надрайону у 1947–1949 рр. внесено 187 підпільників¹³¹. Із них на 13 червня 1949 р. у надрайоні діяло 65, загинуло впродовж 1947–1949 рр. – 90, відійшло на інший терен – 25, дезертирувало – 2, здався ворогові – 1, розстріляний – 1, стали агентами – 3.

Отже, із 187 підпільників, поданих у реєстрі, народжені до 1900 р. н. – 1 (0,5 %); 1901–1905 р. н. – 3 (1,5 %); 1906–1910 р. н. – 15 (8 %); 1911–1915 р. н. – 21 (11 %); 1916–1920 р. н. – 34 (18 %); 1921–1925 р. н. – 88 (47 %); після 1925 р. н. – 19 (10 %); невідомо – 6 (3 %).

За місцем народження більшість були уродженцями Станиславівської області. Зокрема, 176 – із Калуської округи, 4 – з інших районів Карпатського краю (Стрийський, Надвірнянський, Лисецький, Яблунівський), 2 – з Львівського краю (Букачівський, Львівський райони), 2 – з Подільського краю (Кізілівський, Козівський райони), 1 – із Закерзоння (Ліський повіт, Польща). За областями 179 підпільників (95,7 %) – уродженці Станиславівської області, 1 (0,5 %) – Львівської, 2 (1 %) – Дрогобицької, 2 (1 %) – Тернопільської.

Зі 187 записаних підпільників Долинського надрайону здобули освіту: незакінчену вищу – 1 (0,5 %), середню – 5 (2,7 %), неповну середню – 9 (4,8 %), початкову (народну) – 161 (86 %), самоуки – 3 (1,6 %), неграмотних – 5 (1,6 %); не встановлено освіти 3-х осіб. Є також відомості про фах цих підпільників. Серед них були агрономи, бухгалтери, дантисти, купці, кооператори, вчителі, лісники, шофери, різники, ковалі, колодії, кравці, слюсарі, столяри, шевці, кушніри, робітники, гірники, рільники, а також люди без професії. У числовому вимірі професійна структура має такий вигляд: рільники – 145 (77,5 %), ремісники – 13 (7 %), робітники – 8 (4,3 %), кооператори – 4 (2,1 %), учителі – 3 (1,6 %), бухгалтери – 2 (1,1 %), шофери – 2 (1,1 %), агроном – 1 (0,5 %), дантист – 1 (0,5 %), купець – 1 (0,5 %), лісник – 1 (0,5 %). Не здобули професії 2 підпільників, фах 4 – невідомий.

¹³¹ Стан кадрів Долинського надрайону (13 червня 1949 р.): машинопис. *Архів Зіновія Бойчука* (копія зберігається у домашньому архіві автора). 5 арк.

За сімейним станом із 187 підпільників 39 (21 %) були одружені, 6 (3 %) – вдівці, 136 (73 %) – неодружені (вільні). Щодо шести (3 %) інформацію не вдалося встановити.

Більшість підпільників Долинського надрайону пройшла військову службу (ймовірно, в реєстрі вказано останнє місце служби). Зокрема, 81 із них (43,3 %) служив в УПА та УНС, 13 (7 %) – у Війську Польському, 6 (3,2 %) – в Червоній армії, 2 (1,1 %) – в німецькій армії, 1 (0,5 %) – у Галицькій армії, 1 (0,5 %) – в дивізії «Галичина». Ще 78 (42 %) не були у війську, а щодо 5-х інформації не зазначено.

Радянські документи подають, що за соціальним походженням частка селян становила понад 60 %, робітників – до 20 %, інтелігенції – майже 15 %¹³². Переважно аналогічні цифри наводить член штабу ВО «Говерля» Степан Фрасуляк – «Хмель». За його оцінкою, у відділах УПА-Захід 60 % становили селяни, 25 % – робітники, 15 % – інтелігенція¹³³. Натомість співробітники Одеського інституту політології підрахували, що з кожних 1 285 вояків УПА 76,6 % були селянами, 18,2 % – робітниками, 4,2 % – інтелігентами¹³⁴. З-поміж селян переважали вихідці з бідних та середніх сімей, серед робітників – працівники лісової промисловості, з інтелігенції – учні середніх і професійних шкіл, студенти.

Отже, можемо констатувати, що задля встановлення кадрового потенціалу Карпатського крайового проводу ОУН через недостаню кількості відповідних документів підпілля нам часто доводилося брати за основу матеріали репресивно-каральних органів. Якщо траплялася можливість виявити документи підпілля, їм, звичайно, надавався пріоритет. У результаті вдалося відтворити внутрішню будову Карпатського краю ОУН. З'ясовано, що її структура відзначалася чіткою вертикальною і горизонтальною розгалуженістю, а також гнучкістю, що давало можливість здійснювати реорганізацію, яка була зумовлена необхідністю адаптації до обставин географічних, політичних, воєнних та ресурсних. Здатність ОУН швидко, відповідно до зміни умов боротьби здійснювати реорганізацію своїх структур надавала їй мобільності, оперативності, дієвості та результативності, що зобов'язувало ворога впродовж 10 років утримувати у стані підвищеної готовності величезні військові й партійно-державні потуги та протистояти утвердженню більшовицького режиму в Західній Україні.

Василь Ільницький

¹³² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 67 (1953). Спр. 2. Т. 1. Арк. 81; Ф. 5. Спр. 67418. Т. 1. Арк. 71.

¹³³ Ремесло повстанця. Збірник праць підполковника УПА Степана Фрасуляка – «Хмеля» / ред. і упоряд. Р. Забілий. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2007. С. 220–221.

¹³⁴ Сеньків М. Антикологоспний рух і УПА. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2004. Вип. 11: Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів. С. 202.